

**Hace Yusuf Hemedani:
İki Büyük Sufi Tarikatının İlham Kaynağı**

Fatkhiddin Mansurov*
Faudzinaim Hj. Badaruddin**

Özet: Orta Asya ve Horosandaki sufi tarikatlarının gelişmesinde önemli rol oynayan büyük mutasavvıf âlim Hace Yusuf Hemedani'nin hayatı, faaliyeti ve eserleri, bu güne kadar ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde araştırılmamıştır. Yapılmış olan sınırlı sayıdaki araştırmalar da, sadece onun belli yönlerini açıklamaya yönelik olmuştur. Onun tasavvuf tarihindeki en önemli hizmetlerinden biri, temelleri Orta Asyada atılmış ve daha sonra dünyanın tüm kıtalarına yayılmış olan iki büyük tarikat Hacegan-nakşibendilik ve Yesevilik önderlerini yetiştirmiş olmasıdır. Bu makalede büyük mutasavvıf alimin hayatı, eserleri ve tasavvuftaki yeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hacegan, Hemedan, Horasan, Hace, Sufi.

Khawaja Yusuf Hemedani: *The Inspirer of Two Major Sufi Tariqas*

Abstract: The great Sufi scholar Khwaja Yusuf Hemedani who has played a major role in the formation of Sufi *tariqas* in Central Asia and Khorasan has not been comprehensively studied so far in terms of his life, activities and works. And the limited numbers of studies that have been undertaken so far were aimed towards elaborating his certain aspects. One of most significant contributions of Hemedani in the history of Sufism was that he had guided the founders of the *Khwajagan-Naqshbandiyya* and *Yasawiyya tariqas* that had been founded in Central Asia and have spread all around the world.

* Malezya Milli Ü., İslami Bilimler Fak. İlahiyat ve Felsefe Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı.

** Doç. Dr., Malezya Milli Ü., İslami Bilimler Fak. İlahiyat ve Felsefe Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Key Words: Khwaja, Khwajagan, Hamadan, Khorasan, Sufi.

Giriş

Hace Yusuf Hemedani, Orta Asya ve Anadolu'daki tasavvuf tarikatlarının oluşması ve gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Fakat gerek günümüz Türkiyesinde, gerek Orta Asya ülkelerinde, daha çok ondan sonraki mutasavvıflar tanınmış olmasına karşın, buralardaki tasavvufi düşüncenin temelini atan, Hace Ahmet Yesevi ve Hace Abdülhalık Gıjdüvani gibi *yesevilik* ve *hacegan-nakşibendiliğin* öncüleri olan zatları yetiştiren Hace Yusuf Hemedani, biraz geri planda kalmıştır. Gördüğümüz böyle bir eksikliği az da olsa giderme adına bu önemli şahsiyetin hayatını, tasavvuf camiasındaki etkisini ve eserlerini yakından görmeye çalışacağız.

Hayatı

Yusuf Hemedaninin hayatı hakkında genelde klasik tasavvufi kaynaklarda ve biyografi eserlerinde birbirine yakın bilgileri görmekteyiz¹. Bununla birlikte özellikle onun doğum yeri ve tarihi, vefatı, türbesi ve bazı önemli tarihlerde ise ciddi farklılıklar görülmektedir. Kanaatimizce bu farklılıklarda müstensihlerin hataları ve ravilerin kulaktan duyma bilgileri zikretmiş olmaları önemli etken teşkil etmektedir. Bununla birlikte Hemedani hakkındaki en sağlam bilgileri, Sem'aninin "*Kitab al-Ensab*" adlı eserinde görmekteyiz². Zira Sem'ani, Mervde Hemedani ile bizzat görüşmüş, ondan hadis almış ve yirmiden fazla hadis kaydetmiştir. Benzer bilgiler, bazı ilavelerle birlikte İbn Hallikan'ın "*Vefayat al-a'yan*" eserinde de verilmiştir³.

Kaynaklarda onun tam ismi: *İmam Ebu Ya'kub Yusuf ibn Eyyub ibn*

¹ Mevlana Hüseyin Ali es-Safi, *Reşahat Ayn el-Hayat*. Tehran, 1977; Hirevi, A. *Tabakat es-suftiyye*. Tehran, 1341; Cami, Abdurahman, *Nafahat el-Üns min Hadaraat al-Kuds*. Tehran, 1996; Lamii. *Terceme-i Nafahat el-Üns*. İstanbul, tarihsiz; Nevai, Ali Şir. *Nesayim'ül - Mahabbe min Şemayimi'l - Fütüvve*. Ankara, 1996. Gıjdüvani, Abdülhalık. *Risale Şeyh eş-Şuyuh Hace Yusuf Hemedani*. Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi. Yazma eser, nr. 2323/1. *Menakıb-ı Hace Yusuf Hemedani*. Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi. Yazma eser, nr. 3001, vr. 14b-25b.

Hace Muhammed Parsa. *Faslu'l Hitab*. Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi. Yazma eser, nr. 1449.

² Sem'ani, Abdülkerim, *Kitab el-Ensab*. Beyrut, 1988.

³ İbn Hallikan. *Vefayat el-a'yan*. Beyrut: Darus Sadr, 1977.

Hüseyn ibn Vehre Büzenecirdi Hemedani olarak geçmektedir. Künyesini Ebu Yusuf şeklinde kaydedenlere de rastlanmaktadır. Batıdaki önemli araştırmacılardan olan Kniş de aynı görüşü paylaşmaktadır⁴. Ancak tarih ve biyografi müellifleriyle araştırmacıların büyük bir ekseriyeti, Ebu Ya'kub künyesini tercih etmişlerdir. Yine bazı kaynaklarda onun isim ve künyesi farklı şekillerde verildiği gibi bazı kaynaklar da onun soyunu Hanefi Mezhebi'nin kurucusu Ebu Hanifeye kadar ulaştırmaktadırlar⁵.

Hemedani, hicri 440 ya da 441 yılı Sefer ayının ikinci pazartesi günü (miladi 1048 Ağustos) Hemedan'ın Büzenecird köyünde dünyaya gelmiştir. Büzenecird, Hemedan'dan yaklaşık 60 km uzaklıkta bir köydür. Temel bilgileri Hemedan'da alan genç Yusuf, 19-20 yaşlarında (460/1068) dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Bağdat'a gelir⁶ ve orada Hatib el-Bağdadi (vefatı 463/1071) ve Ebu Tahir Abdülkerim ibn Hasan el-Habbaz (vefatı 469/1076) gibi muhaddislerden hadis dersleri alır. Ancak onun Bağdat'a gelmekteki esas maksadı, meşhur Şafii fakihi ve Bağdat Nizamiye medresesi baş müderrisi Ebu İshak Şirazi'den (vefatı 476/1083) fıkıh öğrenmektir. Zira Hemedani, çocukluktan itibaren *fıkıh* ve *cedel* ilmine ayrıca önem verirdi⁷.

O dönem, Bağdat'ta mezhepler arası fitnenin çoğaldığı, hanbeliler ve şafiiler arasındaki anlaşmazlıkların revaçta olduğu bir devirdir. Bu ise, ilmi tartışmalara meyilli olan ve 'ilmu-l hilaf (fıkhi meselelerdeki tartışmalar) da mahir olan⁸ Yusuf Hemedani'yi de içine çekmiş ve zamanla bundan ciddi rahatsız olmaya başlamıştı. Bu durum onun, her şeyi bırakarak tasavvuf ilmine yönelmesinde önemli bir etken olduğu belirtilmektedir.

Hemedani, Bağdat'ta fıkıh ve hadis ilminin yanında tasavvuf dersleri de almıştır. Özellikle meşhur fıkıh alimi ve '*El-Mühezzeb fil-müzehheb*' '*Et-Tenbîh fi'l-fıkıh*' ve '*Tabakâtü'l-fukahâ*' gibi bir çok önemli eserin müellifi olan Ebu İshak Şirazi'den⁹ fıkıh, Hatib-i Bağdadi'den¹⁰

⁴ Kniş, Aleksandr. *Musulmanski mistisizm*. Moskova-St. Petersburg, 2004.

⁵ Ğjrdüvani, A. Menakıb-ı Hacı Yusuf Hemedani. Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi. Yazma eser, nr. 3001, vr. 14b-25b.

⁶ Sem'ani, A., aynı eser.

⁷ Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyer-u a'lam en-Nubela*, XX, 67. Dimeşk, 1987.

⁸ Zehebi, aynı eser, aynı yer.

⁹ Şafii mezhebi fıkıh âlimlerinden, ismi, İbrahim bin Ali bin Yûsuf'dur. Künyesi Ebû İshak olup, Şîrâzî nisbesiyle bilinir. Cemâlüddîn, Şeyhülislâm ve Şeyh-ül-imâm lakabları ile tanınır. 1003 (H. 393)'de İran'daki Firûzâbâd'da doğdu. Zamanın

de hadis dersleri almıştır.

Hocaları

Tasavvufta esas mürşidi, Ebû Ali Fârmedî'dir ki,¹¹ bu hususta alimler arasında ittifak vardır. Ebû Ali Fârmedî, ilim ve fazîlette yüksek derecelere ulaşmış, pek çok talebe yetiştirmiş bir zattı. Aynı zamanda Yûsuf Hemedani ile birlikte İmâm-ı Gazâli gibi büyük alimler de onun ilim meclisinde ve sohbetinde yetişmişlerdir¹². Her ikisi de Ebû Ali Fârmedî hazretlerinden istifâde ederek yetişmiş ve yüksek derecelere ulaşmışlardır. Mevlana Abdurahman Cami (vefatı: 1492)¹³, Ali Şir Nevai (vefatı: 1501)¹⁴ ve Hüseyin Ali es-Safi¹⁵ de Hemedani'nin Ebû Ali Fârmedî'ye intisap ettiğini, bununla birlikte, Şeyh Abdullah Cüveyni ve Şeyh Hasan Simnani'nin sohbet halkalarına katıldığını yazıyor.

Hace Yusuf Hemedani'nin kendilerinden ilim aldığı şeyhleri konusunda, Sümeyremi'nin '*Mizanu ehli-t tarika*' eserinde farklı bir rivayet zikredilmektedir. Bu eserde onun şeyhleri sırasıyla şu şekilde kaydedilmektedir: Hace Yusuf Hemedani > Ebu Abdullah Cüveyni > Ahmet ibn Fuzale Enmani > Ebu-l Hasan Ali es-Serahsi > Ebu Muhammed Ca'fer el-Huldi > Cüneydî Bağdadi (kaddesallahu sirrehum)¹⁶.

Tasavvuf ilminde bir muridin aynı anda ya da belli zaman

âlimlerinden aklî ve naklî ilimleri tahsîl edip, yüksek derecelere kavuştu. Nizamiye Medresesi'nde müderrislik yaptı. Bir çok talebe yetiştiren ve önemli eserler müellifi olan Şirazi 1083 (H. 476)'da Bağdât'ta vefat etti.

¹⁰ Hatib-i Bağdadi on birinci yüzyılda yetişen hadis alimlerinin büyüklerinden. İsmi, Ahmed bin Ali bin Sabit bin Ahmed bin Mehdi el-Bağdadi'dir. Künyesi Ebu Bekir olup, Hatib-i Bağdadi diye ünlü olmuştur. Babası Ebu'l-Hasan Ali, ilim sahibi bir zat olup, Bağdât'ın Derzincan köyünün hatibi idi. 1002 (H. 392) senesinde Bağdât'ta doğdu. 1071 (H. 463) senesinde Bağdât'ta vefat etti.

¹¹ On birinci yüzyılda Horasan'da yetişen İslâm âlimlerinin ve evliyânın büyüklerinden. Kendilerine Silsile-i Aliyye adı verilen büyük âlimlerden yedincisidir. İsmi, Fadl bin Muhammed'dir. Künyesi, Ebû Ali'dir. Ebû Ali Fârmedî diye meşhur olmuştur. 1042 (H. 434) senesinde doğdu. 1085 (H. 477) senesinde vefât etti. Aynı zamanda yüz yıllardır tasavvuf ilminde en önemli kaynak eser sayılan '*Risale*' sahibi Kuşeyri'nin damadıdır.

¹² Hismatulin A. *Sufizm v Sentral'noy Azii*. (Orta Asyada Tasavvuf), St. Petersburg, 2001.

¹³ Mevlana Abdurahman Cami, age.

¹⁴ Ali Şir Nevai, age.

¹⁵ Mevlana Hüseyin Ali es-Safi, age.

¹⁶ Bakın: Necdet Tosun. *Bahaeddin Nakşbend*. İnsan yayınları. İstanbul, 2002.

aralıklarında farklı müşhidlerden ders alması ya da sohbetlerinden istifade etmiş olması doğaldır. Dolayısıyla Hemedani'nin de zamanın bir çok alim ve müşhidinin ders ve sohbet halkasına katılmış olması gayet normaldir. Fakat onun esas tasavvufta müşhidi ve ilimde üstadı, Ebû Ali Fârmedî'dir. Nitekim nakşi ve yesevi silsilelerinde de Fârmedî'den sonra Yusuf Hemedani ismi zikredilir. Aynı zamanda onun eserlerinde özellikle '*Rütbetü'l Hayat*' eserinde meseleleri Kur'an ve Sünnet ışığında yorumlamasında ve ilmi delillerle isbat etmiş olmasında, Ebû Ali Fârmedî'nin etkisi rahatlıkla görülür. Zira Fârmedî, tarikata şariat ilimlerini köprü yapan ve şariatsız tarikatın olamayacağını isbat eden Kuşeyri'nin talebesi ve damadıdır. Aynı üslubu, Ebû Ali Fârmedî'nin diğer meşhur talebesi İmam Gazali'de de görürüz.

'*Makamat-ı Yusuf Hemedani*'de¹⁷ zikredildiğine göre Hemedani, Bağdat'tan sonra on bir talebesi ile dönemin ilim ve irfan merkezi olan Semerkand'a gelir. Kaynaklarda onun neden Maverâünnehir'e geldiği hakkında bilgi verilmez. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Maverâünnehir halkının, tasavvufa daha yatkın ve çeşitli mezhep tartışmalarından uzak olması, onun buralara hicret etmesinde önemli etken olmuş olabilir.

Bunun dışında o dönemde Hanbelilerin tasavvufa olan olumsuz bakışları da Hemedani'yi Maverâünnehir'e itmiş olabilir. Fakat bize göre, mana aleminde Hemedani'ye yapılan hicret işareti, onun buralara gelmesindeki en önemli sebeptir. Çünkü Abdülhalik Gijdüvani¹⁸ ve Ahmet Yesevi gibi nice önemli mutasavvıfların, Hemedani'nin ders halkasında yetişecek olmasını çeşitli tesadüflere bağlamamız imkansızdır. Çünkü Mevlana Celaleddin Rumi'yi yetiştirmek için Şems Tebrizi, nasıl Konyaya kadar gelmişse, Hemedani'nin de böyle bir sebeple Buhara'ya gelmiş olması gayet doğaldır.

Talebeleri:

Hace Yusuf Hemedani, altmış yılı aşkın ömründe, irşad faaliyetleri sürdürmüş ve yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Hatta bazı kaynaklarda 213 muridine irşad izni verdiği rivayet edilmektedir. Pekçok

¹⁷ Abdülhalik Gijdüvani. *Makamat-ı Yusuf Hemedani*. Özbekistan Fenler Akademisi yazma eserler kütüphanesi. Taşkent. Numara 3001, varak 14b-25b.

¹⁸ Bazı yerlerde onun soyadı Goncdüvani yada Gücdüvani şeklinde yazılıyor. Halen Özbekistan'ın Buhara vilayetine bağlı ilçenin doğru ismi *Çijdüvan* şeklindedir.

kimsenin onun irşadları vesilesiyle hidayeti bulduğu zikredilmektedir¹⁹. Bununla birlikte Evhadüddin Kirmani'den rivayet edildiğine göre talebeleri arasında, aşağıdaki adları belirtilen dördü meşhur olmuş ve sırasıyla bu çığırını yıllar boyu sürdürerek günümüze taşımışlardır.

Onlardan ilki *Hace Abdullah Barki* ya da *Barraki*'dir. Aslen Harezmi olan bu zatla ilgili çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Gulam Server Lahuri, onun hicri 555 (1160) yılında vefat ettiğini belirterek, Hemedani'nin ikinci halifesi olduğunu zikreder²⁰. Kabri Buhara'dadır. Genellikle kaynaklarda onun Hemedani'nin ilk halifesi olduğundan bahsedilir²¹.

Hace Hasan Endaki. Hemedani ile değişik seferlerde beraber bulunan onun yakın talebelerinden ve ikinci halifesi olan *Hace Hasan Hemedani*'den sonra irşad faaliyetlerini memleketi Buhara'da devam ettirir. Hicri 552 (1157) senesinde aynı yerde vefat eder²².

Hemedani'nin üçüncü halifesi, *Türkistan Piri* olarak meşhur olan *Yeseviliğin Pişvası Hace Ahmed Yesevidir*. Ahmed Yesevi'nin halifeleri '*Hace*' yerine '*Ata*' lakabını kullanmışlardır. Bu yönüyle *Hacegan* ve *nakşibendilerden* ayrılırlar. Yesevi, bir süre faaliyetlerini Buhara'da sürdürür ve daha önce şeyhinin de işaret ettiği gibi vazifesini *Hace Abdülhalik Ğijdüvani*'ye devrederek *Yesi*'ye döner ve vefatına kadar orada irşada devam eder²³. Ahmed Yesevi, hicri 562 (1166) yılında bugünkü Kazakistan'ın Seyrem kasabasında vefat eder. Kabri oradadır.

Hace Abdülhalik Ğijdüvani. *Hace Abdülhalik Ğijdüvani*, Yusuf Hemedani'nin en önemli talebelerinden biridir. Zira o, Hemedani tarafından temelleri atılan *Hacegan* düşüncesini, uygulamaya koymuş ve daha sonra dünyanın çeşitli muntikalarında farklı şekillerde günümüze kadar devam eden bu büyük tarikat geleneği *Bahaüddin Nakşibend* tarafından sürdürülmüştür.

Miladi 1103 yılında Buhara'nın Ğijdüvan kasabasında dünyaya gelen *Hace Abdülhalik Ğijdüvani*'nin, aynı zamanda Hızır (a.s) görüştüğü ve ondan dersler aldığı kabul edilmektedir. Ğijdüvani'nin babası, aslen Malatyalı olan *Abdülcemil Efendi Hızır*'ın (a.s) işaretleriyle

¹⁹ Abdülhalik Ğijdüvani, aynı eser.

²⁰ Lahuri. *Hazinetü-l Asfiya*, I, 531.

²¹ Ali Safi, aynı eser. I, 15; Algar, 'Baraқи, 'Khaja Abd-Allah', Elr, London 1989, III, 755.

²² Sem'ani, A., age.I, 217.

²³ Necdet Tosun. *Bahaeddin Nakşibend*, 50.

ona Abdülhalik ismini vermiştir. Ğijdüvani'nin bizzat kendi ifadelerine göre henüz yirmi yaşlarında iken Hızır (a.s) onu, Yusuf Hemedani'nin yanına gönderir. Nakşibendilik'te çok önemli yere sahip olan Hace Abdulhalik Ğijdüvani, *Hace Ahmed Sıddık*, *Hace Eoliya-i Kebir* ve *Hace Arif Rivgeri* gibi tasavvuf büyüklerini yetiştirmiştir. Aynı zamanda, kendisinden yaklaşık iki asır sonra gelen Bahaüddin Nakşibend'i de *üveysilik*²⁴ yolu ile terbiye ettiğine inanılmaktadır²⁵.

Hace Abdülhalik Ğijdüvani, Yusuf Hemedani'nin hayatı ile ilgili en önemli kaynaklardan biri olan *Makamat-ı Yusuf Hemedani*²⁶ eserini telif eder. Ğijdüvani'nin, hocası hakkındaki başka bir eseri de *Risale-i Şeyh eş-Şuyuh Hace Yusuf Hemedani*²⁷. İçerik olarak *Makamat-ı Yusuf Hemedani*'ye benzese de bu eserde daha farklı ve kapsamlı bilgiler verilmiştir. Hace Abdülhalik Ğijdüvani 1179 yılında, doğup büyüdüğü Ğijdüvan'da vefat etmiştir. Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra tamirattan geçirilen türbe, günümüzde önemli ziyaret merkezlerindedir.

Hace Abdülhalik Ğijdüvani, bir defasında hocasının huzuruna gelir, sohbet esnasında talebelerinin gelecekleri ile ilgili bahisler açılır. Hemedani: *"Bu dava'yı öncelikle bizden Hace Abdullah Barki devralacak, sonra Hasan, ondan sonra da Hace Ahmed Yesevi devam ettirecektir. Gün gelir Hace Ahmed ana vatani Türkistan'a döner. Orada hizmetlerine devam eder. Buradaki işleri sana emanet edecektir"*, der. Gerçekten de zamanı gelince Ahmed Yesevi Buharadaki dergah'ı ve tüm talebeleri Ğijdüvani'ye devrederek, kendisi irşad faaliyetini Yesi'de yaptırdığı zaviye ve medresede devam ettirir²⁸.

Abdülkerim es-Sem'ani. *Tabakat* alanında yazılmış en önemli eserlerden olan *el-Ensab* müellifidir. Hicri 506 (1113) da Merv'te doğmuş, hadis ravileri ile ilgili bilgi toplamak için bir çok sefer yapmış ve onlarla ilgili önemli bilgiler bırakmıştır. Sem'ani *el-Ensab* eserinde Merv'de iken Hace Yusuf Hemedani'den hadis dersleri aldığını haber vermektedir. 1167 yılında Merv'de vefat etmiştir.

²⁴ *Üveysilik* tasavvufta bir zatın kendisinden önce yaşayan bir mürid tarafından mana aleminde yetiştirilmesidir.

²⁵ Necdet Tosun. *Bahaeddin Nakşibend*, 103.

²⁶ Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkiyat Enstitüsü Yazma eserler kütüphanesi, nr. 3001/2, vr. 14b-25b. İşbu yazma eserin farklı isimlerde bir kaç nüshası mevcuttur.

²⁷ Aynı kütüphane, nr. 2323/1. Toplam 30 varaktan oluşan mezkür yazma eserin sayfa numaraları verilmemiştir.

²⁸ Mevlana Abdurahman Cami, *Nefahat*, 382.

Bunun dışında meşhur tarihçi *İbn Asakirin* de Merv’de iken Hemedani’den ders aldığı da kaynaklar da belirtilmektedir²⁹. Fakat her iki müellif de eserlerinde, Yusuf Hemedani’nin Maverâünnehir’deki hayatı hakkında çok fazla bilgi vermemişlerdir.

Şemali:

Yusuf Hemedani orta boylu, zayıf, saç ve sakalları kumral ve buğday tenlidir. Sakalına pek az ak düşmüş olup, her zaman için güler yüzlüydü³⁰.

Hakkında söylenenler:

Kur'an okumaya çok düşkün olan Hemedani, daima yamalı yün elbise giyerdi. Hilim ve merhamet âbidesiydi ve cömertti. Eline ne geçerse muhtaçlara dağıtır, kimseden bir sey beklemezdi. Arada bir yüzünü Hemedân’a çevirir ve çok ağlardı. Selmân-ı Fârisî’nin âsâsı ile sarığı kendisindeydi. Her ayın başında, Semerkand ulemasını davet eder, onlarla sohbet ederdi. İnsanların dertleriyle ilgilenmekten hiç sıkılmaz, kimseyi ayırd etmeden yardımcı olmaya çalışırdı³¹.

Kendisini sevenlere dâimâ Peygamber (s.a.s) Efendimizin ve Ashâb-ı Kirâm’ın yolunda gitmelerini tavsiye ederdi. Kalbi, bütün mahlûkât için derin bir sevgi ile doluydu. Gayr-i müslimlerin evlerine kadar gider, onlara İslâmiyeti anlatırdı. Fakirlere zenginlerden daha fazla önem verirdi. Her şeye sabır ve tahammül eder, herkese muhabbet gösterirdi. Sevenlerine daima dört büyük halîfenin fazilet ve fedakarlıklarından bahsederdi³².

Abdülhalik Gijdüvani hocasının faziletlerinden bahsederken şöyle der:

“Bir kişiden az bir iyilik görse, karşılığını iki kat verirdi. Yanında daima ikram adına bir şeyler bulundurur, onlardan her gelene verirdi. Büyüklerinin yanında konuşmazdı. Başkasının tarlasından yürümezdi. Namazı uzatmazdı. Kendi işlerini kendisi yapar, değirmene kendisi gider ve. Çok seyahat ederdi. İşrak, Duha, Evvabîn ve Teheccüd gibi nafîle namazları asla aksatmazdı. Hep şehit olmak isterdi. Sadaka ve zekâta çok önem verir, itikâfa

²⁹ İbn Hallikan. *Vefayatü'l A'yan*. II, 470-471.

³⁰ Gijdüvani, Abdülhalik. *Risale Şeyh eş-Şuyuh Hâce Yusuf Hemedani*. Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi. Yazma eser, nr. 2323/1.

³¹ Hayati Bice. *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi*. İnsan yayınları. İstanbul 2011, s. 88.

³² Gijdüvani, A. *Makamat-ı Yusuf Hemedani*. Özbekistan Fenler Akademisi yazma eserler kütüphanesi. Taşkent. Numara 3001, varak 14b-25b.

girer, kurban üzerinde önemle durur, köle azat ederdi. Allah'tan çok korkar ve tir tir titrer, ancak Allah'ın rahmetinden de hiç ümidini kesmezdi. Gönülden seven ve sevilen bir insandı...³³

İhtiyaçlarını çizme imalatı ve çiftçilik yaparak temin etti. Kimseye yük olmadı. Kimseden dilenmedi. Çok mütevazi bir hayat yaşadı. Hayatını irşada adadığından dolayı sık-sık seyahat etmiştir. Her zaman insanların içinde bulunmuştur. Bu anlayışıyla daha sonraki dönemlerde nakşibendiliğin ana düsturlarından olan '*Dil be Yar dest be kar*³⁴' düşüncesinin temellerini atmıştır.

Nakledilen kerametleri:

Bir gün Hemedani'nin huzuruna, ağlayarak bir kadın gelir ve oğlunun Bizanslılar tarafından esir alındığını söyler. Hemedani kadına sabrı tavsiye edince, o, hiç sabrım kalmadı, ne olur bana yardım edin, der. Bunun üzerine Hemedani: Ey Yüce Rabbim, bu kadının oğlunu esirlikten kurtar! Üzüntüsünü neşeye çevir! diye dua eder. Büyük bir ümitle evine dönen kadın oğlunu evde bulur. Hayretler içinde: Canım evladım! Buraya nasıl geldin? diye sorar. Oğlu: Az önce İstanbul'da idim. Ayaklarım bağlı ve başımda muhafız vardı. Birden bire bir zat geldi ve beni kaptığı gibi buraya getirdi, dedi. Kadın sevinçler içinde Rabbi'ne şükreder³⁵.

Başka bir menkibe de Muhyiddin ibn Arabi hazretlerinden rivayet edilmektedir. Yaşı ilerlediğinden dolayı Cuma namazı dışında pek dışarı çıkmayan Hemedani hazretleri, bir gün aniden bineğine binerek yola koyulur. Bineğin yularını da salıverir ve o nereye götürürse gitmeye karar verir. Uzun bir yolculuk sonunda binek, şehir dışındaki bir mescidin önünde durur. Mescide giren Hemedani içeride başını önüne eğmiş mahzun halde oturan bir delikanlıyı görür. Neden sonra Üstadın geldiğini fark eden genç, başını kaldırır ve şöyle der: "Efendim! Bir müşkil meseleyle karşı karşıyayım. Bana himmet buyurun". Yusuf Hemedani delikanlının müşkilini halleder ve: "Oğlum! Bir daha böyle bir müşkil karşılaştığın zaman yanımıza gel, tekkemize buyur, bizim gibi pir-i fâniyi buralara kadar yorma!" der.

İbn Arabi hazretleri bu olayı naklettikten sonra şöyle hülasa eder:

³³ Gijdüvani, A. *Risale Şeyh eş-Şuyuh Hâce Yusuf Hemedani*. Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi. Yazma eser, nr. 2323/1.

³⁴ Farsça söylenmiş olan '*El işte, gönül Yar'da*' anlamındaki bu düşünce Nakşibendilik'te meşhur düsturlardan biridir.

³⁵ Bakın: www.gonullersultani.net / Yusuf Hemedani.

“Bu olaydan anladım ki, eğer bir mürid, gerçek anlamda zahir ve batında sadık olursa, bu sadakat ve teslimiyeti sebebiyle şeyhini kendine celbedebilir”³⁶.

Yine bir rivayete göre Hemedani'nin Bağdat'taki sohbetlerinden birinde İbn-i Sekka isminde biri onu incitecek tarzda bir soru soruyor. Hemedani buna çok üzülüyor ve 'Senin sözlerinden küfür kokusu alıyorum', der. Bir müddet sonra Rum diyarından gelen bir elçi ile Kostantiniyye'ye giden İbn-i Sekka orada hristiyan olarak ölür³⁷. Aynı hadise *Nefehat*'ta farklı tarzda rivayet edilir ve İbn-i Sekka ile birlikte Şamlı Abdullah ve Abdülkadir Geylani'nin o sohbebe beraber geldikleri ve herbiri niyetine göre cevap aldıkları bahsedilir³⁸. Bununla birlikte bir ara sohbetleri bırakıp inzivaya çekilmeyi düşünen Abdülkadir Geylani'yi tekrar vaaz etmeye teşvik eden kişinin de Hemedani olduğu zikredilmektedir³⁹.

Eserleri:

Yusuf Hemedani daha çok irşad ve talebe yetiştirmekle meşgul olduğundan, fazla eser bırakmamıştır. Mevcut eserleri de küçük risaleler şeklindedir. Risalelerde esasen tevhid, akide, tasavvuf ve adapla ilgili konular dile getirilmiştir. Bugüne kadar elimize ulaşan en önemli risalesi *Rütbetü'l Hayat*⁴⁰. Soru cevap şeklinde farsça yazılan bu eserde Hemedani, İslam akaidine ait sekiz soruya cevap verir. Onda: *Hayat nedir? İman ve İslam arasında fark var mıdır? Kader, zikir ve fikirle ilgili verdiği cevaplar yer alır. İtikatta Matüridi ve fıkhıta Hanefi*⁴¹ olan Hemedani, sorulara Kur'an ve Sünnet ışığında cevap verir. Eserin tek nüshası, İstanbul Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır.

Bunun dışında kainatın insanın emrinde ve hizmetinde olduğunu anlatan *Risale fi enne'l Kevne Musahharun li'l İnsan* isimli küçük bir Arapça risalesi⁴², tarikat adabı ile ilgili *Risale der Adab'ı Tarikat*⁴³,

³⁶ Bakın: www.altinoluk.com / Altın silsile / Yusuf Hemedani.

³⁷ Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyer-u a'lam en-Nubela*, XX, 68; İbnü'l Cevzi. *Sıfatü's Safve*. Beyrut 1996, IV, 331.

³⁸ Mevlana Abdurahman Cami, *Nefahat*, 510.

³⁹ Zehebi, age., XX, 446.

⁴⁰ Hacı Yusuf Hemedani. *Rütbetü'l Hayat*. Yazma eser, İstanbul Süleymaniye kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2910, varak 257a-289b.

⁴¹ Hacı Muhammed Parsa. *Faslu'l Hitab*. Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkiyat Enstitüsü Yazma eserler kütüphanesi, nr. 1449. Safi, *Reşahat*, I, sy 13.

⁴² Köprülü kütüphanesi, F. A. Paşa, nr. 853. İstanbul.

⁴³ Millet kütüphanesi, Ali Emiri Farsi, nr. 1028. İstanbul.

*Sünnet'in ve Zühüdün önemi anlatılan Risale der Ahlak ve Müinacat*⁴⁴ isimli farsça risaleleri mevcuttur. Bunun dışında *Menazilü's Sairin*, *Menazilü's Salikin*, *Safoetü-t Tevhid li Tasfiyeti-l Murid* ve *Varidat* gibi küçük risaleleri olduğundan bahsedilmektedir⁴⁵.

Öğretisi:

Ehl-i Sünnet anlayışının takipçisi, Kur'an ve Sünnet'e sıkı-sıkıya bağlı olan Hemedani, hayatını ilim ve irşada vakfetmişti. Her seviyeden insana ilim ve irfan sırlarını öğretir, talebelerine daima ilmin yanında zühd ve takva'yı da tavsiye ederdi. Bununla birlikte şariat çizgisinden de asla taviz vermemiş *sahv*⁴⁶ ve *temkin*⁴⁷i esas almış, çeşitli sufilerde şahit olunan, şatahat ve harikulade kerametlere önem vermeyen tasavvufi anlayışa sahip olmuştur.

Birgün müridi Abdülhalık Ğijdüvani'ye nasihatta bulunarak: 'Oğlum, İki kapıyı kapat, iki kapıyı aç! Şeyhlik kapısını kapat, hizmet kapısını aç, halvet kapısını kapat, sohbet kapısını aç!' diyerek belki de günümüzde normal karşılanan ama o dönem çerçevesinden baktığımızda tasavvuf aleminde yeni bir dönemi başlatmıştır.

Daha sonraki dönemlerde talebesi Ğijdüvani tarafından ortaya konulan ve Hacegan-nakşibendiyye'nin temel dustürlerinden olan *Halvet der Encümen*⁴⁸, yani halk içinde Hakk ile olma düşüncesinin temellerini atmıştır. Yani Hemedani, insanları dünyaya ait gündelik işlerine devam ederken, Allah ile olan irtibatlarını bir an olsun sekteye uğratmamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, Allah'ın en değerli varlığı olan insanlığa hizmet etmeyi, toplumundaki içtimai faaliyetlere meşru dairede katkı sağlamayı ve bunu yaparken de halvet şuurunu muhafaza etmeyi tavsiye etmektedir. Bu düşünce daha sonraki dönemlerde yesevilik ve nakşibendilik'te zaman ve mekan bakımından geliştirilerek devam ettirilmiştir.

⁴⁴ Sipahsalar kütüphanesi, nr. 1797, vr. 42a-45b. İran.

⁴⁵ Bakın: Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, 42.

⁴⁶ Sahv-arifin ömrünü Enbiya-yı İzam gibi hep gözleri açık, ihsasları tam ve şuurunu yerinde olarak geçirmesidir. Bakın: F. Gülen. *Kalbin zümrüt tepeleri-2*. İzmir 2010, s. 130.

⁴⁷ İstikamet üzere olmak, şariat çizgisinden sapmamak. Bakın: Seyyid Mustafa Rasim Efendi. *Tasavvuf sözlüğü*. İnsan yayınları. İstanbul 2008, s. 337.

⁴⁸ Hacegan-nakşibendilik'te insanlar arasında iken her an Allah ile beraber olma düşüncesidir ki, zahirde halk batında ise Hakk ile bulunma anlamını taşır. Aynı zamanda Ğijdüvani tarafından ortaya konulan *Kelimat-ı Kudsiyye*'nin dördüncüsüdür.

Vefatı:

Merv halkı, Hâce Yusuf Hemedani'yi çok sevmişlerdi. Zira Hemedani de '*Horasan Ka'besi*' diye halk arasında meşhur olmuş tekke ve medresesini de Merv'e yaptırmıştı. Belki de o yüzden hayatının son dönemlerini orada geçirmek için Herat'tan Merv'e doğru yola çıkmıştı. Sene hicri 535, miladi 1140. Takvimler *Muharrem* ayının 28. günü *Perşembe*'yi gösteriyordu. Herat ile Horasan arasında bulunan Bâmiyân kasabasına gelince rahatsızlanan *Mürşid-i Ekber*, yanındakilere orada durulmasını buyurdu. Artık *Yüce Sevgiliye* kavuşma zamanı gelmiş ve buradaki ömür bitmişti.

Vefatından sonra oraya defnedildi. Ancak daha sonra mübarek naâşı, talebelerinden olan *İbnü-n Neccar* tarafından Merv'e nakledilip adına bir türbe yaptırıldı⁴⁹. Bugünkü Türkmenistan sınırları içinde kalan Merv şehrindeki bu türbe, Orta Asya ve İslam alemindeki önemli ziyaretgahlardan sayılır.

Özbekistanlı tanınmış alimlerden Mahmud Hasani, Hemedani'nin vefatı ile ilgili biraz daha detaylı bilgi veririr. Hicri 535. yıl Muharrem ayının son perşembe günü. Doksan küsür yıllık hayatını ilme ve irşada adayan büyük zat, talebeleri ile birlikte öğle namazını kılar. Namazdan sonra sırtını mihrâba dayayarak, talebelerine: "Su ısıtınız!" der. Ayrılık zamanını geldiğini anlayan mesciddekilerden bir feryad yükselir. Bir taraftan sevdiklerinden ayrılmanın hüznü, bir taraftan da Mevla'ya kavuşma sevinci içinde olan Hâce Hemedani, hazirun'u bir-bir süzer ve mübarek yüzünü talebelerine çevirerek şöyle buyurur:

-*"Biz, yerimize vekil olarak Hâce Abdullah Barkî'yi seçtik. Ona muhâlefet etmeyiniz. İrşad postunda hilâfet sırası size gelince güzel ve mutlu yaşayın, talebelere yüksek sesle zikretmemelerini söyleyiniz.*

Sonra Hâce Ahmed Yesevî'ye dönerek:

Fâtır, Yâsin ve Nâziât sûrelerini okuyun, dediler.

Tilavet bitince: *"Hak Teâlânın öyle kulları vardır ki, onların can verişini Allah'tan başka kimse bilemez"*, deyip şu beyti okudular:

*"Senin diyarında aşıklar öyle can verirler ki,
Oraya ölüm meleği aslâ sığmaz..."⁵⁰*

Hikmetli sözleri:

⁴⁹ Ali Safi. *Reşehat*, I, 14.

⁵⁰ Mahmud Hasani. *Hâce-i Cihan Hâce Abdülhalık Çijdivani*. Taşkent 1994.

Talebeleri, Yusuf Hemedâni'ye sordular: "Bugünler geçer ve Ehl-i Hak yüzlerine perde çekip göçerlerse, selamette kalabilmemiz için ne tavsiye edersiniz"? Hemedani hazretleri der ki: "Onların sözlerinden her gün sekiz varak (16 sayfa) okuyunuz!⁵¹" Bu söz üzerine Feridüddin Attar *Tezkiretü-l Evliya* eserini kaleme almıştır⁵².

"Haram lokma ve şüpheli şeylerle gönül nuru hasıl olmaz, haram giysi ile ibadetin safası ve zevki gerçekleşmez."

"Salikin, zikirde son noktaya ulaşması, diliyle birlikte yedi uzununun hatta tüyleri ve tırnaklarının da zikre iştirak etmesidir. Kalp, uzuların zikrini duyar ve görür. Bu duyuş sebebiyle ısınır, kuvvetlenir, zikre muvafakat ve iştirak eder."

"Öfke ve gazap ateşi, gafil ve akli karışık insanlara şeytanın attığı bir şeydir."

"Zahirinizi dağınıklıktan kurtarın. Zira, zahiri dağınık olanın batını ve gönlü daha da dağınık olur⁵³."

Sonuç

Büyük bir alim ve mutasavvıf olan Yusuf Hemedani, günümüze kadar uzanan ehli sünnet tasavvufunun şekillenmesinde ve zamanın önemli müridlerinin yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle daha önceki asrlarda yaygın olan zahidane tasavvuf yerine insanlardan ayrılmadan, insanlar arasında da hiçbir ayırım yapmadan dini öğretmesi, güzellikle nasihatta bulunması ile pekçok gayr-ı müslimin ve putperestin İslam'la şereflenmesine sebep olmuştur.

Yusuf Hemedani o zamanın en güzide ilim merkezlerinden olan Bağdat Nizamiye Medresesi'nde eğitim almış, Orta Asya ve Anadolu'da İslam'ın yayılmasında önemli rol oynayan iki büyük sufi tarikatının *Pişva*⁵⁴'larını yetiştirmiş ve her iki tarikat silsilesinde yer almıştır. Daha çok talebe yetiştirmek ve insanları irşad etmekle meşgul olan Hemedani birkaç küçük risale dışında fazla eser bırakmamıştır.

Yusuf Hemedani irşad faaliyeti boyunca hep halkın içine

⁵¹ Yusuf Hemedani. Risale. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Farsi, nr. 1028, vr. 13a.

⁵² Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşebend*, 48.

⁵³ Hace Yusuf Hemedani. *Rütbetü'l Hayat*. Yazma eser, İstanbul Süleymaniye kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2910, varak 257a-289b. Necdet Tosun tarafından Hayat Nedir adıyla türkçeye çevirilmiştir. İnsan yayınları. İstanbul-1998, s. 45.

⁵⁴ Önder

karışmayı ve insanlara hizmet etmeyi tavsiye eden bir anlayışa sahip olmuştur. Bu anlayış, Ğijdüvani tarafından daha da geliştirilmiş ve Hâcegan'ın temel düsturu olmuş, Bahaüddin Nakşibend döneminde zirveye ulaştırılmıştır.

Bibliyografya

Algar, Hamid. "Abu Ya'kub Hemedani". Elr, I, 395.

Ali bin Yusuf Shattanufi. *Bahjatü-l Asrar fi ba'd manaqib Abd al-Qadir*. Egypt, 1304.

Cami, Abdurahman. *Nafahat el-Üns min Hadaraat al-Kuds*. Tehran, 1996.

Safi, Mevlana Hüseyin Ali, *Reşahat Ayn el-Hayat*. Tehran, 1977.

Ez-Zehabi, S. *Siyer-u a'lam en-Nubela*. Dimeşk, 1987.

Ğijdüvani, Abdülhalık. *Menakıb-ı Hâce Yusuf Hemedani*. Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi. Yazma eser, nr. 3001, vr. 14b-25b.

Ğijdüvani, Abdülhalık. *Risale Şeyh eş-Şuyuh Hâce Yusuf Hemedani*. Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi. Yazma eser, nr. 2323/1.

Ğijdüvani, Abdülhalık. *Risale Şeyh eş-Şuyuh Hâce Yusuf Hemedani*. Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi. Yazma eser, nr. 2323/1.

Hâce Muhammed Parsa. *Faslu'l Hitab*. Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi. Yazma eser, nr. 1449.

Hâce Yusuf Hemadani. *Risale der Adab'ı Tarikat*. Yazma eser. Millet kütüphanesi, Ali Emiri Farsi, nr. 1028. İstanbul.

Hâce Yusuf Hemadani. *Risale der Ahlak ve Münacat*. Yazma eser. Sipahsalar kütüphanesi, nr. 1797, vr. 42a-45b. İran.

Hâce Yusuf Hemadani. *Risale fi enne'l Keone Musahharun li'l İnsan*. Yazma eser. Köprülü kütüphanesi, F. A. Paşa, nr. 853. İstanbul.

Hâce Yusuf Hemedani. *Rütbetü'l Hayat*. Yazma eser, İstanbul Süleymaniye kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2910, varak 257a-289b.

Haririzade Kemaleddin. *Tibyanu vesaili'l hakaik fi beyani selasili't taraik*. Yazma eser. İstanbul Süleymaniye kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 432. İstanbul.

Hasani, Mahmud. *Hâce-i Cihan Hâce Abdülhalık Ğijdüvani*. Taşkent

1994.

Hayati Bice. *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi*. İnsan yayınları. İstanbul 2011.

Hirevi, A. *Tabakat es-sufiyye*. Tehran 1341.

Hismatulin A. *Sufizm v Sentral'noy Azii*. (Orta Asyada Tasavvuf), St. Petersburg 2001.

İbn Hallikan. *Vefayat el-a'yan*. Beyrut 1977.

Kniş, Aleksandr. *Musulmanski mistisizm*. Moskova-St. Petersburg 2004.

Lahuri. *Hazinetü-l Asfiya*. Tarihsiz.

Lamii. *Terceme-i Nafahat el-Üns*. İstanbul, tarihsiz.

Necdet Tosun. *Bahaeddin Nakşbend*. İnsan yayınları. İstanbul 2002.

Nevai, Ali Şir. *Nesayim'ül - Mahabbe min Şemayimi'l - Fütüvve*. Ankara 1996.

Sem'ani, Abdülkerim, *Kitab el-Ensab*. Beyrut 1988.

Web siteleri: www.altinoluk.com / www.gonullersultanı.net